

UDK: 7.071.4-056.263(497.4)
1.02 Pregledni znanstveni članek
Prejeto: 9. 10. 2023

Petra Rezar*

Gluhi učitelji v Sloveniji *Deaf teachers in Slovenia*

Izvleček

Gluhi učitelji so bili v preteklosti in danes izjemno pomemben del izobraževanja gluhih otrok in mladostnikov, s svojimi izkušnjami in zgledi so rušili predsodke in spodbujali ambicije gluhih otrok in mladostnikov. V Sloveniji je bil prvi gluhi učitelj že v petdesetih letih prejšnjega stoletja, a ni uradnih zapiskov. Z vstopom slovenskega znakovnega jezika v Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana je sledila nova generacija gluhih pedagogov.

Abstract

In the past, as well as today, deaf teachers have played an essential role in the education of deaf children and adolescents. Through their experience and example, they have been breaking down prejudice and encouraging the ambition of deaf children and adolescents. The first deaf teacher in Slovenia appeared in the 1950s, but there are no official records. After Slovenian sign language was introduced at the Institute for the Deaf and Hard of Hearing in Ljubljana, a new generation of deaf educators followed.

Ključne besede: Gluhi učitelj, znakovni jezik, izobraževanje

Keywords: deaf teachers, sign language, education

Uvod

Gluhi¹ učitelji so bili v preteklosti in danes izjemno pomemben del izobraževanja gluhih otrok in mladostnikov. S svojimi izkušnjami in zgledi so rušili predsodke in spodbujali ambicije gluhih otrok in mladostnikov. V Sloveniji je bil prvi gluhi učitelj že v petdesetih letih prejšnjega stoletja, a ni uradnih zapiskov. Z vstopom slovenskega znakovnega jezika v Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana je sledila nova generacija gluhih pedagogov. Članek opisuje situacijo in položaj gluhih učiteljev v slovenskem šolstvu.

* mag. Petra Rezar, prof. likovne pedagogike, učiteljica likovne umetnosti in slovenskega znakovnega jezika, certificirana tolmačica za SZJ, e-pošta petra.rezar@gmail.com

1 Z veliko začetnico Gluhi se predstavljajo osebe, ki so ponosne na svoj jezik, kulturo in dediščino; z majhno začetnico pa se opredeljujejo osebe, ki z medicinskega vidika gledajo na gluhotu kot na izgubo ali invalidnost in imajo običajno tudi identiteto slišne osebe (Young, A. in Hunt, R., 2011).

Že od nekdaj so bili v skupnostih gluhih posamezniki, ki so prevzeli vlogo mentorja ali učitelja gluhih otrok in mladih. S pojavom prvih šol za gluhe so se pojavili tudi interesi odraslih gluhih posameznikov za povezovanje v neformalne skupnosti, kasneje so ustanavljali lastne organizacije. Pogosto so bili zaradi lastne izkušnje z gluhoto naklonjeni družbeni skrbi za mlajše generacije gluhih.

Prva šola za gluhe v Parizu, ki jo je leta 1760, nekaj let pred francosko revolucijo, odprl francoski duhovnik Charles-Michel de l'Épée,² je bila naklonjena poučevanju v znakovnem jeziku in je uporabila posebne učne metode. Eden izmed nekdanjih učencev pariške šole za gluhe je bil Jean Massieu,³ ki je bil pozneje tudi njen prvi gluhi učitelj. Poučeval je Laurenta Clerca,⁴ ki je postal učitelj v pariški šoli, pozneje je prispel v ZDA in s Thomasom Gallaudetom soustanovil šolo za gluhe v Hartfordu. Dogodki v Franciji in v preostalih državah so bili podlaga za širjenje pozitivne ideje o izobraževanju gluhih in ustanavljanju šol zanje.

Prvi gluhi učitelji so pomembno vplivali tudi na okolico in ugled izobraževanja gluhih, predvsem pa so spremenili predsodke o gluhih in njihovih sposobnostih. K temu je pripomogla tudi francoska revolucija,⁵ ki je na široko odprla vrata gluhim. Pariški saloni so bili prostori srečanj z gluhih umetniki, na katerih se je aktivno uporabljal francoski znakovni jezik.⁶

Zaradi številnih zgodovinskih vplivov, medicinskega diskurza in paternalizacije so bili gluhi podvrženi raznim pritiskom družbe in večinoma so gluhe imeli za manj sposobne. Aristotel in Hipokrat sta bila prepričana, da gluhonemi niso za pouk, ker nimajo ne sluha ne govora.⁷ To je imelo dolgoročne posledice za predstave o gluhih. Pot gluhih učiteljev v Sloveniji je bila drugačna in je potekala z velikim časovnim zamikom zaradi vpliva 2. kongresa o izobraževanju gluhih (ICED) leta 1880 v Milanu, ki je znan tudi kot Milanski kongres, na katerem je bil sprejet sklep o prepovedi rabe znakovnega jezika v izobraževanju gluhih. Udeležba na kongresu je bila skrbno zrežirana in na njem je bila prisotna samo ena gluha oseba, ki je bila brez moči proti glasovanjem večine. Ladd omenja,⁸ da je

2 Charles-Michel de l'Épée (1712–1789) je bil francoski duhovnik, filantrop, ki je odprl prvo javno brezplačno šolo za gluhe v znakovnem jeziku (Jay, M., 2021).

3 Jean Massieu (1772–1846) je bil eden od šestih gluhih otrok v družini, ki mu je uspelo vpisati se v pariško šolo za gluhe. Razvil je francoski znakovni jezik, ki je postal osnova za ASL (american sign language). Svoje življenje je posvetil izobraževanju gluhih otrok. (<https://www.deafhistory.eu/index.php/component/zoo/item/jean-massieu-deaf-teacher-of-the-deaf-fr>)

4 Laurent Clerc (1785–1869), gluhi francoski učitelj, učenec Jeana Massieua, je krajši čas poučeval, nato se preselil v ZDA. V zgodovini gluhih velja za eno najpomembnejših osebnosti, saj je soustanovitelj prve ameriške šole za gluhe, prispeval je tudi k razvoju ASL. <https://onlineexhibits.library.yale.edu/s/deaf-culture/page/asd>

5 Dr. Paddy Ladd: *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood* (2003).

6 Prav tam.

7 Bogo Jakopič, *Oris zgodovine vzgoje in izobraževanja gluhih v svetu*, Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 1998.

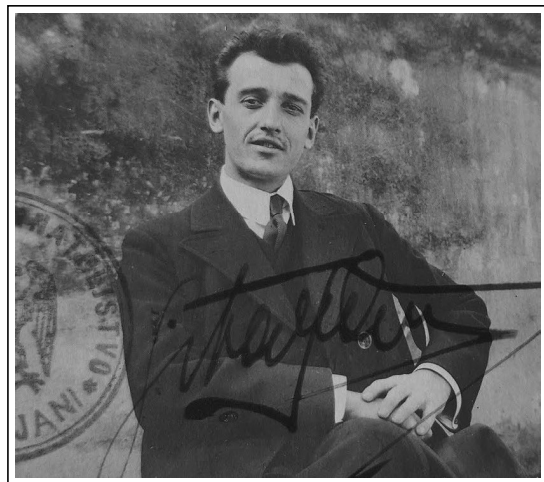
8 Ladd 2003.

bil oralizem⁹ vsiljen gluhih po svetu, prepovedal je delo gluhih učiteljev in druženje odraslih gluhih z gluhih otroki z namenom zatiranja skupnosti gluhih. Vesna Ivasovič meni,¹⁰ da je paternalizem v resnici egoističen; gluhih izbirajo šole, poklice, vsiljujejo tehnične pripomočke. Šele leta 2010 so na 21. kongresu ICED¹¹ zavrnila vse sklepe Milanskega kongresa in se javno opravičili za prepoved znakovnega jezika v izobraževanju gluhih. Posledice Milanskega kongresa so bile vidne po svetu in tudi v Sloveniji. Gluhi so danes znova pod pritiskom medicine in industrije ter naraščajočim vplivom oralizma. Hkrati pa se po vsem svetu priznavajo nacionalni zakovni jeziki.

Prvi gluhi aktivisti in njihova vloga v Gluhonemnici

Prelomnica za gluhe v Sloveniji je bila povezana z ustanovitvijo prve šole za gluhe, takratne zasebne¹² Gluhonemnice leta 1900, ki je danes Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana. Pouk v Gluhonemnici je potekal po oralni metodi, prve generacije gluhih učencev so bili tudi otroci iz oddaljenih krajev in otroci, ki niso bili gluhi od rojstva, ampak so kasneje izgubili sluh.

Eden izmed učencev prve generacije v Gluhonemnici je bil ljubljanski tiskar in graver ter pozneje prvi predsednik jugoslovanske in kasneje slovenske organizacije gluhih

Ciril Sitar (zasebna zbirka).

- 9 Oralizem je bil glavna metoda pri poučevanju gluhih otrok; gluhe otroke so učili govora in branja z ustnic; ni pa dovoljeval rabe znakovnega jezika. Najbolj znan sklep je bil sprejet na konferenci v Milanu leta 1880, ko so sprejeli sklep o prepovedi rabe znakovnega jezika pri izobraževanju gluhih. Posledice so bile negativne za gluhe otroke, saj niso smeli uporabljati znakovnega jezika. O njem obširno piše Ladd v knjigi *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood* (2003).
- 10 Vesna Ivasovič, *Paternalizam nitko ne voli*, "Pljesak jedne ruke", *Časopis Udruge*, 2008, str. 6-7.
- 11 Svetovna organizacija gluhih je objavila prispevek o dogajanju na 21. mednarodni konferenci, na kateri so se javno opravičili za dogajanje leta 1880. Povezava: <https://wfdeaf.org/news/21st-international-congress-on-the-education-of-the-deaf-iced-in-july-2010-in-vancouver-canada/>
- 12 Leta 1900 se je v Ljubljani odprla Gluhonemnica, ki je bila zgrajena s sredstvi donatorjev. Med njimi je bil glavni donator duhovnik Ignacij Holzapfel (1799-1868), ki je v oporoki zapustil sredstva za gradnjo Gluhonemnice v Ljubljani (Vpogled v Ignacij Holzapfel, župnik in dekan v Ribnici, dobrotnik gluhoneme mladine (zzds.si)).

Desno Ciril Sitar v Gluhonemnici leta 1940 (zasebna zbirka).

Ciril Sitar.¹³ Šolanje v Gluhonemnici je začel leta 1900 in končal leta 1905; prve aktivistične ideje je pridobil med usposabljanjem na delovnem mestu za mizarja in tiskarja. Bil je izjemno inteligenčen in visoko motiviran za novo znanje, zato se je proaktivno vključil tudi v boj za delavske pravice in pozneje aktivno spodbujal izobraževanje gluhih. Vse to znanje o boju za delavske pravice mu je koristilo pri poznejšem delu v organizaciji gluhih in v članstvu podpornega društva za gluhonemo mladino. Podporno društvo za gluhonemo mladino je bilo ustanovljeno 18. decembra 1930, Ciril Sitar pa je bil izvoljen za člana odbora.¹⁴ Vilko Mazi¹⁵ je

¹³ Ciril Sitar (1889–1969) je oglušel v 8. letu starosti, poleg njega sta oglušela tudi brat in sestra. Vsi so zboleli za škrlatinko. O svojem zgodnjem življenju je zapisal: »Stremel sem po višji izobrazbi. Učno dobo v grafični stroki sem končal leta 1912, delal nekaj časa v isti tiskarni ter nato v Tiskarni Bamberg. V tej dobi sem sprejemal vase prvo spoznavanje socialističnih idej, ker sem bil že po svojem delu vezan na to (delo pri Rdečem praporu) pod uredništvom Etbina Kristana. Tudi prvi začetki vključevanja v delo za gluhe spadajo v to obdobje. (Osebni arhiv Cirila Sitarja, ki se nahaja v Arhivu RS).

¹⁴ Vilko Mazi, *Pomoč najbednejšim. Deset let podpornega društva za gluhonemo mladino 1930–1940*, 1940, str. 12.

¹⁵ Vilko Mazi (1888–1986) je bil zaposlen kot učitelj gluhih; bil je soustanovitelj Podpornega društva za gluhonemo mladino. (Šlebing, J.: Mazi Vilko; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi355562/>)

Ivan Štrekelj pri učencu Alfredu Pevcinu (zasebna zbirka družine Pevcin).

zapisal,¹⁶ da je društvo med drugim materialno in moralno pomagalo gluhtonemi mladini, da bi čim več gluhtonemih otrok obiskovalo šolo in imelo učne pripomočke. Sitar je bil eden od njenih finančnih podpornikov in je daroval sredstva za podporo gluhim otrokom in mladostnikom ter v sklad Vite Zupančičeve.¹⁷ Prav tako je v svoje podjetje sprejemal v uk mlade gluhe, ki so se izučili za poklic. Ljubica Podboršek¹⁸ omenja, da je Sitar v svoji tiskarni sprejemal učence iz Gluhonemnice, kjer so se učili poklica.¹⁹ Med prejemniki pomoči podpornega

¹⁶ Ibid., str. 12, 46.

¹⁷ Sklad Vite Zupančičeve je bil imenovan po Viti Zupančič (1868–1950), ki je bila učiteljica in surdopedagoginja z izjemnimi uspehi, zavzemala se je za izobraževanje gluhih deklet. Bila je soustanoviteljica Podpornega društva za gluhtonemo mladino in soustanoviteljica Društva učiteljic leta 1897. (<http://www.dgnl.si/kultura1.html>)

¹⁸ Ljubica Podboršek je prva jugoslovanska in slovenska tolmačica za slovenski znakovni jezik. Izhaja iz družine gluhih, že kot otrok je starše spremljala in tolmačila. Je soavtorica prvega slovarja za slovenski znakovni jezik. V Zavodu za gluhe in naglušne Ljubljana se je zaposlila leta 1988, ko se je slovenski znakovni jezik začel uvajati v izobraževanje gluhih.

¹⁹ Ljubica Podboršek, Poklici gluhih nekoč, *Zbornik konference Izzivi in priložnosti gluhih na trgu dela*, Ljubljana: Društvo učiteljev gluhih Slovenije, 2016, str. 10–14.

Učiteljski zbor v petdesetih letih nekdanje Gluhonemnice, na fotografiji sta Ivan Štrekelj (stoji peti z leve) in Jože Bregant (sedi peti z leve) (zasebna zbirka).

društva je bil gluhi Ivan Štrekelj,²⁰ nekdanji učenec današnjega Zavoda za gluho mladino v Ljubljani in akademski kipar.

»Obiskoval je kiparski oddelek Srednje tehnike v Ljubljani, potem je absolviral eno leto privatnega študija kompozicije pri prof. Francetu Kralju in končno je šel v Beograd, kjer se je s pomočjo Podpornega društva gluhonemnice vpisal na Umetnostno akademijo, na kateri se je učil dve leti. Mladi umetnik se je zavedal borbe za obstanek in je v Beogradu med poukom tudi delal, da se je preživiljal in da ni bil v preveliko breme svojim vzgojiteljem in dobrotnikom gluhonemnice,« je navedeno v prvem intervjuju z njim v časopisu Jutro leta 1941.²¹ Po vojni je nadaljeval študij kiparstva na novoustanovljeni likovni akademiji v Ljubljani in ga uspešno zaključil. Leta 1949 je dokončal še študij specialke pri prof. Borisu Kalinu.

20 Ivan Štrekelj je bil prvi gluhi akademski kipar in prvi gluhi Slovenec z akademsko izobrazbo. Bil je nadarjen umetnik, ki v času življenja ni imel veliko razumevanja in podpore, čeprav je bil med izjemnimi talenti kiparstva. Najbolj znana dela so spomenik Talcem (1952), Poplava (1954), Počitek (1956) in druga dela. Bil je odličen portretist in poet kamna (Breščak, M.; Rezar, P. in drugi (2022)). Kipar Ivan Štrekelj (1916–1975). Leta 2022 je imel retrospektivno razstavo v Narodni galeriji. Katalog, Ljubljana: Narodna galerija.

21 Jutro, 31. 5. 1941, str. 3, Kipar Ivan Štrekelj.

Ivan Štrekelj je bil v petdesetih letih krajši čas učitelj risanja v današnjem Zavodu za gluhe in naglušne Ljubljana. Čeprav ne najdemo uradnih zapiskov, so pričevanja njegovih nekdanjih učencev in fotografije učiteljskega zbora dokaz, da je bil to prvi omenjeni gluhi učitelj v zavodu. O njem je spregovoril tudi njegov nekdanji učenec, gluhi Alfred Pevcin.²²

Že pred izbruhom 2. svetovne vojne je v zavodu deloval nekdanji gojenec Jože Bergant,²³ ki se je po končanem šolanju zaposlil kot tehnično osebje: krojaški mojster, ki je šival oblačila zavodskim otrokom in mladini. Z odprtjem učnih programov za poklicno izobraževanje gluhih se je vključil v praktični pouk gluhih dijakov. Vodil je praktične ure šiviljstva. Prisoten je bil tudi kot gluhi tolmač ob postavitvi temeljnega kamna današnjega zavoda na Vojkovi ulici 74 v Ljubljani.²⁴

Pomen Cirila Sitarja kot zaveznika pri izobraževanju gluhih otrok in odraslih gluhih je bil velik, že pred vojno je aktivno podpiral izobraževanje gluhih v svoji tiskarni, s članstvom v Podpornem društvu za gluhonemo mladino, predvsem s svojimi finančnimi prispevki in kot velika osebnost.²⁵ Z izjemnimi zaslugami je med vojno reševal življenje v okupirani Ljubljani, rešil je okoli tisoč ljudi.²⁶ Po vojni je padel v nemilost pri takratnem režimu.²⁷

22 Alfred Pevcin (rojen 1933) je prišel po vojni v takratni Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana. Skupinska fotografija Pevcina in Štreklja je objavljena v monografiji Ivana Štreklja, ki je bila izdana leta 2004. Štrekelj je tudi izdelal portret Pevcinovega očeta.

23 Jože Bergant je bil pred 2. svetovno vojno učenec v Gluhonemnici, nato se je zaposlil in ostal v njej vse do odhoda v pokoj. Šival je oblačila za gojence, nato je poučeval praktični pouk šiviljstva (Podboršek, L. (2017, str. 13)).

24 Jože Bergant je bil aktivist tudi v nacionalni organizaciji gluhih. V arhivih Muzeja novejšje zgodovine so fotografije, ki so nastale ob postavitvi temeljnega kamna za novogradnjo današnjega Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana. V arhivu nacionalne televizije je star posnetek, na katerem opazimo Jožeta Berganta, ki stoje tolmači pred učenci ob postavitvi temeljnega kamna.

25 Tiskal je propagando proti okupatorju in 5000 letakov "Ruska pesem". Ko je Nemčija zasedla Češko, je izdelal štampljike, za pobeg pilotov v Egipt, skrival je ilegalce, zbiral santiteni material, oblačila, denar. Leta 1942 še ni bilo vzpostavljene ilegalne tiskarske tehnike cikonografije, je Sitar po naročilu okupatorja izdeloval suhe žige za propustnice iz Ljubljane in duplikate za boj proti okupatorju, tako je bilo 1000 ljudi rešenih. (osebni zapiski Cirila Sitarja v zasebni zbirki)

26 Meta Černoga, Včasih je bila gluhot a sramota, *Nedeljski dnevnik*, 28. 9. 2022, str. 6.

27 Njegovo podjetje so proti njegovi volji, kljub aktivnem sodelovanju v OF, nacionalizirali v poznejše Učne delavnice pod okriljem Gluhonemnice namesto v roke nacionalne organizacije gluhih. Sitar je ob tem dogajanju zapisal: »Ja sam bio postavljen ako poslovođa i instruktor. Ali brzo se je pokazalo, da sam bio tom svojstvu samo kao figura. Vidjelo se, da so gluvonjemi samo kao sredstvo za neke planove, koje učitelj Supančič nije hteo da ih otvoreno kaže. V nadaljevanju pa je zaključil: 'Kako može biti, da se jedna škola za odgoj gluvonjemih odnosno Ministarstvo prosvjete bavi privredom, umesto, da bi reševalo pitanje: Gde i kako graditi novi zavod za odgoj gluvonjeme dece, jer dosadašnji zavod dolazi u sklop proširenja.'« (Sitar, 1947, osebni arhiv) Prevod v slovenski jezik: »Imenovan sem bil za vodjo in inštruktorja. Toda hitro je postalo jasno, da sem bil v tej vlogi le figura. Videlo se je, da so gluhonemi sredstvo za neke načrte, česar pa učitelj Supančič ni hotel odkrito povedati. V nadaljevanju je Sitar zaključil: 'Kako to, da se šola za izobraževanje gluhonemih, torej Ministrstvo za šolstvo, ukvarja z gospodarstvom, namesto da bi rešila vprašanje: Kje in kako zgraditi nov zavod za izobraževanje gluhonemih otrok, ker je sedANJI zavod del širitve.'«

Tako je nekdanji lastnik tiskarne in podpornik gluhih otrok in mladine postal inštruktor in se bojeval za lastno existenco pod takratnim režimom. Sitar je kljub lastni stiski vse življenje podpiral gluhe pri izobraževanju. Med njimi tudi bodočo aktivistko, gluho Meri Möderndorfer.²⁸ V mariborski ustanovi za izobraževanje gluhih je bil pogosto prisoten gluhi Ivan Rogelj kot figura gluhe osebnosti.²⁹ V Portorožu je deloval gluhi Jože Kristan kot učitelj risanja.³⁰

Obdobje prebujanja zavesti in zaposlovanje gluhih učiteljev

Sledila so dolga sušna leta, ko ni bilo zaposlenih gluhih v nobeni od treh ustanov za izobraževanje gluhih v Ljubljani, Mariboru in Portorožu. Življenje in delo v šolskem sistemu za gluhe je imelo podobne smernice kot v državah nekdanjega vzhodnega bloka. Izobraževanje gluhih je potekalo v posebnih zavodih po oralistični metodi, imeli so usmerjeno poklicno izobraževanje in zaposlovanje v tovarnah. Izkušnja, ki so jo gluhi pozneje po razpadu nekdanjih totalitarističnih sistemov predstavili na mednarodnih dogodkih in konferencah, je bila bolj ali manj podobna: »... vendar so mnoga zgodovinska dejstva in obdobja 20. stoletja še vedno prikrita, ljudje jih niso pripravljeni izpostavljati, ker jih je strah obsojanja, deprivilegiranosti in drugih posledic v družbi ter krivic, ki so jih doživljali.«³¹ Izobraževanje v državah nekdanjega vzhodnega bloka je bilo nadzorovano, gluhim je bil onemogočen vstop na univerze. Gluhih učiteljev ni bilo kot tudi ni bilo rabe nacionalnega znakovnega jezika pri šolanju gluhih otrok. Prisoten je bil

28 Meri Möderndorfer z dekliskim priimkom Emeršič je v televizijskem prispevku o Cirilu Sitarju opisala srečanje z njim: »K Sitarju sem morala iti, ker sem bila v hudi stiski, ko sem se vpisala v srednjo ekonomsko šolo, ne samo jaz, ampak s sošolcem Čarmanom. Tam so bile tako težke snovi. Nisva poznala ne gospodarske matematike, matematike in drugega, nič. Kaj pa zdaj? Moj razrednik Kmetec mi je priporočil, naj se obrnem na Sitarja, predsednika Zveze gluhih. Dobro, in sva šla k njemu. Ko smo ga pozdravili, sem se ga malo bala. Bil je starejši gospod, jaz pa sem bila stara sedemnajst let, bila sem mlada. Vprašal me je, kaj bi rada. Povedala sem mu svojo zgodbo, probleme, da potrebujem pomoč. Kakšno pomoč? Denarno. A denarno? Da, zaradi inštrukcij. Nisva imela nobenega dohodka, nič. Dom, kjer sva bivala, so plačevali starši. Ni bilo denarja še za inštrukcije. Sitar je bil vesel, da sva se obrnila nanj. Vesel je bil, da je imel vsaj dva, ki hodita v slišče šolo. Rekel je, da ni problema, da bomo uredili. Res je uredil in pomagal s stipendijama, morala sva tudi podpisati pogodbo, da morava ob zaključku šole obvezno delati na Zvezi. Za določen čas, seveda. In zadeva je bila rešena.« (<https://www.youtube.com/watch?v=U-8EDvdbJQvw>)

29 Ivan Rogelj (1943–1995) je oglušel v otroštvu, obiskoval je šolo za gluhe v Ljubljani in se zaposlil v Mariboru. Bil je mož Margarite Stajnko Rogelj, ki je ustanovila mariborsko ustanovo za izobraževanje gluhih otrok in jo tudi vodila. Pogosto je bil prisoten na družabnih dogodkih med učenci in v vlogi dedka Mraza ob praznovanju novega leta. Bil je tudi sodni tolmač (Pogovor z nečakinjo Margarite Stajnko Rogelj in surdopedagoginjo Tugomiro Vizjak Kure, avgust 2023).

30 Jože Kristan, rojen 29. 2. 1926; je omenjen v prispevku Ljubice Podboršek (Podboršek, L. 2017, str. 13); Kristan naj bi nekaj časa delal tudi na RTV Slovenija. O njem pričajo nekdanji učenci.

31 Černoga 2022, str. 6.

oralizem s tehničnimi pripomočki, kot so slušni aparati, vibracijske mize in drugi pripomočki ter ogledovanje z ustnic.

S hipijevsko pomladjo, vse širšo prepoznavnostjo in novimi raziskavami Williama C. Stokoea³² v 60. letih o ASL, ki je bil dokazan kot jezik, s političnim vplivom svetovne organizacije gluhih (World federation of Deaf) in promocijo znakovnega jezika v svetu, je bilo le še vprašanje časa, kdaj se bodo gluhi učitelji vključili v izobraževanje in se bo uporabljal znakovni jezik. V Sloveniji je bil pritisk vse intenzivnejši. Gluha aktivistka Meri Möderndorfer je na jugoslovanskem posvetu leta 1986 zagovarjala pedagoško delo gluhih z gluhimi otroki: »Dokazano je, da je gluhi učitelj gluhemu učencu najboljši sogovornik in svetovalec. To delajo v Gallaudet Collegeu, na Finskem in v Švici delajo poskuse, podobno na Švedskem in v drugih državah.«³³ Leta 1988 je na Univerzi Gallaudet potekal protest *Deaf president now*,³⁴ ki je bil eden najodmevnejših dogodkov Gluhih po svetu.

Vodstvo Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana je prepoznalo potrebo po znakovnem jeziku in leta 1988 integriralo idejo o vključitvi slovenskega znakovnega jezika v izobraževanje gluhih. Brigita Urh, nekdanja direktorica zavoda, je dogajanje o uvedbi znakovnega jezika opisala: »Za uvedbo znakovnega jezika v vzgojno izobraževalni proces leta 1988 je bilo veliko razlogov. Po eni strani so bile zahteve odraslih gluhih, zlasti staršev naših gluhih otrok, čedalje večje, pritiski hujši, naj vendarle tudi pri poučevanjih gluhih in v komunikaciji z njimi uporabljamo znakovni jezik. Drugi razlog je spodbuda Zveze gluhih in naglušnih Slovenije. Tretji razlog je dograditev novih prostorov in adaptacija obstoječih. Zaposleni smo se začeli zavedati, da pravzaprav moramo v tako lepe nove prostore dati tudi nove vsebine, da moramo povečati število oziroma raznolikost metod usposabljanja gluhih otrok.«³⁵ S soglasjem ministrstva za šolstvo se je zaposlila Ljubica Podboršek. Slovenski znakovni jezik je postal del Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana, ki je bil izmed treh ustanov najbolj napreden in edina ustanova, kjer se je uporabljal znakovni jezik. V luči vse večje prepoznavnosti in pozitivne

32 William C. Stokoe (1919–2020) je bil ameriški raziskovalec, za skupnost Gluhih ena najpomembnejših osebnosti. Dokazal in potrdil je, da je ASL resnični jezik. Gluhi so s tem dobili potrditev svoje identitete, jezik in kulturo. (https://www.newworldencyclopedia.org/entry/William_Stokoe)

33 Meri Möderndorfer, *Totalna komunikacija, Zbornik Jugoslovanski posvet z mednarodno udeležbo o problematiki totalne komunikacije in organiziranju gluhih in naglušnih danes in jutri*, Ljubljana, 1986, str. 20.

34 Univerza Gallaudet je edina in najstarejša univerza za gluhe na svetu. Vodili so jo izključno slišči vse do protesta leta 1988, ko so med kandidati izbrali sliščo osebo za predsednika univerze. Med kandidati je bil tudi gluhi Irving King Jordan (r. 1943). Po večdnevnem odmevnem protestu Gluhih so potrdili Jordana za predsednika univerze. To je bila zgodovinska prelomnica za skupnosti Gluhih. (Christiansen, J. B., in Barnart, S. N. (2003). *Deaf president Now*. Washington: Gallaudet University Press.)

35 Izjava Brigitte Urh za prispevek Gluhi skozi čas, ki ga je objavilo Društvo učiteljev gluhih Slovenije leta 2014 na povezavi: <https://www.youtube.com/watch?v=zuMr8-mvdsQ>.

promocije slovenskega znakovnega jezika je padla tudi ideja o zaposlitvi gluhega učitelja. Brigita Urh, defektologinja in takratna direktorica, je bila za tisti čas ambiciozna in vizionarska, da je zaposlila prvo gluho osebo kot učitelja. Marjetka Kulovec se je leta 1994 zaposlila kot vzgojiteljica v domu: »V času reorganizacije Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v ZGNL sem pisala diplomsko nalogo in stopila v stik z Brigito Urh, ki je izrazila željo glede moje zaposlitve. Slaba dva meseca pred zagovorom diplome sem nastopila službo kot nadomestna vzgojiteljica v Domu Frana Grma za eno leto.«³⁶ Filozofija o zaposlovanju gluhih učiteljev se je razširila. »Najbolj učinkoviti napotki so od gluhih samih.«³⁷ Nekaj let pozneje so za Marjetko Kulovec prišli še drugi gluhi učitelji, pedagogi: Petra Rezar, Peter Potočnik Höngisman in Bojan Mord, ki takole opisuje svojo izkušnjo: »Poklicala me je Bernarda (Kokalj, op. p.), če bi poučeval nov program medijski tehnik, prišel sem na razgovor in danes sem tu po 20 letih.«³⁸ Val zaposlovanja gluhih učiteljev je trajal med letoma 1994–2003. Vse to je bila posledica pozitivnih učinkov zavedanja in razumevanja slovenskega znakovnega jezika in uspehov gluhih posameznikov, ki so si pridobili akademsko izobrazbo. Gluhi učitelji so v izobraževanje prinesli veliko novih spoznanj za preostale učitelje in defektologe ter starše gluhih otrok.

Center za sluh in govor v Mariboru ni sledil zgledu ljubljanskega zavoda, pač je zavrnil pobudo enega izmed gluhih učiteljev s pojasnilom: »Kako bodo gluhi otroci razumeli gluhega učitelja?« Zadeva je bila zaključena na neformalen način.³⁹ Pri tem so se pojavljali predsodki nekaterih učiteljev gluhih: »Ja, kako pa bo gluhi učitelj poučeval?«⁴⁰

Vse te reakcije so bile posledica Oralizma⁴¹ in paternalizma, ki je bil del oralističnega diskurza. Pri vključevanju Gluhih učiteljev v pedagoški zbor je bilo na eni strani veliko pozitivne spodbude, po drugi strani pa so se in se še pojavljajo ovire, ki so izvirale iz pomanjkanja ambientalne komunikacije v okolju, v katerem

36 Intervju mag. Petre Rezar z dr. Marjetko Kulovec, julij 2023.

37 A. Levec, Intervju, *Tišina & njena šepetanja: 15 let Mestno društvo gluhih Ljubljana*, Ljubljana: Mestno društvo gluhih Ljubljana, 2013, str. 58.

38 Intervju mag. Petre Rezar z Bojanom Mordom, avgust 2023.

39 Izkušnja gluhe osebe z akademsko izobrazbo s tedanjo direktorico.

40 Takšne in podobne komentarje so podajali učitelji, surdopedagogi, ki jim je bila neprijetna misel, da bodo morali strokovno sodelovati z gluho osebo, po drugi strani pa gre za paternalistično razmišljanje, nadzor nad gluhimi. O paternalizmu nad Gluhimi so med drugim pisali dr. Vesna Ivasović, dr. Paddy Ladd in drugi. Pri nas dr. Darja Zavrišek obravnava teorije hendikepa.

41 Oralizem z veliko začetnico je pojem, ki predstavlja razsežnosti pomena, ki so ga gluhi dali izrazu. Uporabil ga je britanski raziskovalec dr. Paddy Ladd v knjigi *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*, 2003. Knjiga velja za eno najpomembnejših raziskav na področju Gluhih. Posledice Oralizma so razsežne in nepredstavljive.

živijo gluhi. Carver je bil mnenja, da je ambientalna komunikacija⁴² najmočnejše sredstvo za učenje gluhih otrok.⁴³ Na tak način gluhi otrok dobi ogromno informacij iz okolja. Gluhi otroci gluhih staršev nimajo težav, ker so obkroženi v okolju z znakovnim jezikom in spremljajo starše.⁴⁴ Zato je vloga gluhih učiteljev v izobraževanju gluhih otrok izjemno dragocena, saj z znakovnim jezikom pri-
našajo edinstvene izkušnje gluhih vzornikov in znanje za gluhe otroke; pozitivno identifikacijo, pozitivno samopodobo ter spodbuja samoiniciativnost in aktivizem. Gluhi učitelj je prvi in naravni govorec slovenskega znakovnega jezika. Dr. Marjetka Kulovec je mnenja: »S svojim zgledom vsekakor vpliva na vse vpletene kot suverena in neodvisna oseba v širši razsežnosti, kot so gluhi in naglušni otroci, mladostniki, zaposleni, drugi ljudje, tudi tisti z drugimi posebnimi potrebami v okolju. Skratka, gluhi učitelj je ključen za starše, ko se prvič srečajo z gluhoto pri svojem otroku.«⁴⁵ Podobnega mnenja o vlogi gluhih učiteljev, njihovih vplivih na otroke, mladostnike, zaposlene in okolje je tudi Mord: »Pozitivno smo lahko njim vzgled/vzorniki, da tudi mi, ki smo dali skozi, smo lahko uspešni.«⁴⁶

Gluhi učitelji so v šolski prostor prinesli dodatno potrditev kulture gluhih. Po drugi strani pa so bili zaradi narave poklica toliko bolj izpostavljeni pritiskom⁴⁷ posameznikov iz skupnosti Gluhih v Sloveniji in kritiki s strani nacionalne organizacije gluhih. To se je dogajalo na uradnih in neuradnih srečanjih med zavodi in nacionalno organizacijo gluhih. Pričakovanja gluhih iz skupnosti so temeljila na tem, da bodo gluhi učitelji izboljšali izobraževanje gluhih otrok, razširili rabo slovenskega znakovnega jezika in izboljšali jezikovne kompetence Gluhih

42 Ambientalna komunikacija omogoča nemoteno spremljanje komunikacije v okolju, v katerem so gluhi. Vsa komunikacija in sporočila potekajo na vizualni način; v tem okolju so enakopravni vsi, ki uporabljajo sluh in govor kot orodje za sporazumevanje. Gluhim ni omogočeno, da bi lahko neovirano spremljali dogajanje okoli sebe. Zato so tako edinstveni prostori, kot je Univerza Gallaudet za gluhe in redke šole, kjer je prvi in glavni jezik nacionalni znakovni jezik. V teh ustanovah najdemo tudi več gluhih z akademsko izobrazbo in višjo zavest slišočih zaposlenih, da je to del kulture Gluhih in spoštovanje do Gluhih samih.

43 R. J. Carver, *Novi pogledi na život i školovanje gluhih*, Zagreb: Hrvatski savez gluhih i naglušnih, 2008, str. 28.

44 Vesna Ivasović, *Ali slišimo gluhe? Na koliko decibelih?*, Ljubljana: Mestno društvo gluhih Ljubljana, 2005, str. 11.

45 Intervju mag. Petre Rezar z dr. Marjetko Kulovec, julij 2023

46 Intervju mag. Petre Rezar z Bojanom Mordom, avgust 2023.

47 Pritiski s strani Gluhih na Gluhe učitelje so se dogajali zaradi nezavedanja lastne situacije, v kateri so se znašli. O tem je pisal Paulo Freire v knjigi *Pedagogika zatiranih*, ki je izšla leta 2019 v slovenščini in pojasnjuje reakcije ljudi, prav tako je dr. Paddy Ladd omenjal situacije, v katerih gluhi izvajajo avdizem nad Gluhimi samimi. Vse to je povezal s stranskimi učinki Oralizma.

otrok in mladostnikov, ki so šolanje končali slabo opismenjeni.⁴⁸ Gluhi učitelji so se zaposlili v obdobju, ko je bil Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana »poln«⁴⁹ gluhih otrok in mladostnikov, zato so bila njihova pričakovanja še večja. Gluhi učitelji so postali »slabi učitelji«, »nič ne naredijo«, »so krivi«. Pritiske so doživljali vsi Gluhi učitelji. V resnici so bili gluhi učitelji izjemno aktivni na sestankih z vodstvom, predlagali številne rešitve in spremembe, se izpostavljali v zagovor gluhih otrok, delili znanje in izkušnje preostalim učiteljem in neštetokrat zahtevali, da se upošteva slovenski znakovni jezik kot prvi jezik. V začetku leta 2011 so Gluhi učitelji in somišljeniki, učitelji gluhih, ustanovili Društvo učiteljev gluhih Slovenije⁵⁰ z namenom, da naredijo pozitivne premike na področju poučevanja gluhih. Društvo je tako izpeljalo številne aktivnosti: poletne taborne, dobrodelne dogodke, mednarodne konference, izdalo knjige v digitalni obliki in predvsem se aktivno vključilo v jezikovno politiko in boj za pravice gluhih do izobraževanja, da bi Gluhi lahko študirali slovenski znakovni jezik in vse to v obdobju, ko slovenski znakovni jezik še ni bil sprejet v Ustavo RS.⁵¹

Z mednarodno konferenco Gluhi tolmač leta 2017 so se začeli prvi koraki k reviziji nacionalne poklicne kvalifikacije programa za tolmače za slovenski znakovni jezik, ki je Gluhim tolmačem⁵² omogočila pridobitev certifikata nacionalne poklicne kvalifikacije za tolmače slovenskega znakovnega jezika. To je

48 Šibka opismenjenost gluhih absolventov je povezana z zamudo pri razvoju jezika zaradi odsotnosti sprejemanja informacij in komunikacije. Prav tako je slovenski znakovni jezik prvi, materni jezik Gluhih, slovenščina pa predstavlja tuj jezik. Oralistični način ne omogoča sprejemanja informacij pri dojenčku in najmlajših otrocih. Medtem znakovni jezik omogoča takojšnjo vzpostavitev komunikacije in učenje. Zato so Gluhi otroci Gluhih staršev uspešnejši pri učenju jezikov. Raziskav na tem področju je ogromno, rezultati Gluhih z akademsko izobrazbo so dokaz, da dosežejo najvišje nazive, če imajo ustrezno podporo, pogoje in veselje do učenja in dela.

49 Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana je največja ustanova v Sloveniji, ki je sprejemal veliko število gluhih in naglušnih otrok. Bil je največji prostor kulture gluhih in slovenskega znakovnega jezika. Z integracijo in inkluzijo ter s polžkovimi vsadki se je število vpisanih gluhih otrok bistveno zmanjšalo in predstavljajo le majhen delež vpisanih. Ta politika bo imela dolgoročne posledice za skupnost Gluhih. O tem je že pisal dr. Ladd.

50 Društvo učiteljev gluhih Slovenije je prostovoljna, neprofitna organizacija, ki želi dvigniti ugled kulture Gluhih in slovenskega znakovnega jezika. V njem Gluhi uresničujejo aktivnosti, ki jih niso mogli v organizacijah gluhih in predvsem skrbijo za strokovni razvoj poučevanja Gluhih.

51 Slovenski znakovni jezik in jezik gluhoslepih sta bila leta 2021 vpisana v Ustavo RS, v 62.a člen. To je izjemno priznanje za skupnost Gluhih in za skupnost Gluhoslepih (člani nacionalne organizacije Združenje gluhoslepih Slovenije Dlan).

52 Dolgoletne želje Gluhih intelektualcev in govornikov slovenskega znakovnega jezika so bile kljub pobudam nacionalni organizaciji gluhih in drugim inštitucijam neuresničene, šlo je za popolno ignoranco pobude s strani Gluhih. Šele z mednarodno konferenco, ki jo je organiziralo društvo, je nastal javni pritisk na RIC, da odstrani diskriminatorne pogoje za pridobitev certifikata NPK za tolmače znakovnega jezika; tako so lahko naravni govorci slovenskega znakovnega jezika pridobili pravico do pridobitve naziva tolmač za slovenski znakovni jezik. Gluhi tolmači so že dolga leta prisotni v skupnostih Gluhih in po svetu; v Sloveniji smo v krepkem zaostanku za drugimi razvitimi skupnostmi Gluhih, v katerih imajo akademske raziskave, izobraževanja, visoko usposobljene tolmače za znakovni jezik itd.

spodbudilo zaposlovanje Gluhih tolmačev v Zavodu za gluhe in naglušne Ljubljana. Društvo je prav tako leta 2022 v Ljubljani izpeljalo gostujočo 11. mednarodno konferenco Deaf History International, na kateri so bile obravnavane teme 20. stoletja, vključno z izobraževanjem Gluhih.

Gluhi učitelji, gluhi posamezniki z akademsko izobrazbo, so se zavedali resnosti situacije, paternalizma v lastnih organizacijah, ki je bil ostanek dediščine jugoslovanske organizacije gluhih in naglušnih. S somišljeniki so osnovali Civilni odbor Bele rokavice (COBR),⁵³ ki je 14. novembra 2014 organiziral prvi vseslovenski protest Gluhih proti sistemski diskriminaciji in podal pobudo, da Gluhi sami prevzamejo vodenje lastnih organizacij. Do tega ni prišlo, ker je bilo ogromno nerazumevanja in neznanja s strani institucij kot tudi s strani Gluhih članov skupnosti, ki so ostali v nezavedanju.

Zaključki

Gluhi učitelji v Sloveniji so se vključili v izobraževanje gluhih po dolgih letih oralistične metode izobraževanja gluhih. Njihovo vključevanje je bilo povezano z bojem za pravico do uporabe slovenskega znakovnega jezika. To so bili redki posamezniki, ki so sami pridobili izobrazbo tudi na fakultetah brez prisotnosti tolmača za znakovni jezik. Pri njihovem vključevanju je bila pomembna tudi miselnost vodstva Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana.

Gluhi učitelji se danes intenzivno povezujejo⁵⁴ z drugimi gluhi učitelji na mednarodnih dogodkih, Svetovnih kongresih Gluhih. Izkušnje gluhih učiteljev so skorajda podobne, zato so mednarodna srečanja intenziven čas učenja, primerjave dobrih in slabih praks, vključevanja v delovno okolje, pogovor o uspehih učencev ali slušateljev. Prav tako imajo gluhi učitelji želje in ambicije, da bi delovali zunaj okvirja, zunaj poučevanja gluhih, kar je na zahodu že nekaj vsakdanjega. Gluhi profesorji na univerzah, v srednjih šolah poučujejo ne le kulturo in znakovni jezik gluhih, pač pa tudi strokovne teme. Učinki teh predavanj z gluhi so dvojni: poleg strokovnih vsebin študentje pridobijo znanje in odnos do kulture gluhih in sprejemajo znakovni jezik kot naravni jezik Gluhih. Kot je dejal Mord: »Časi in interesi se spreminjajo. Vrednote se spreminjajo. Kaj pa vem. Mislim, da je čas, da gremo gluhi učitelji v redne slišne šole poučevati šele takrat,

53 COBR je bil ustanovljen leta 2014 kot dolgoletni odgovor na nenehne pritiske in ignoranco s strani nacionalne organizacije gluhih, da bi spremenili delovanje organizacij in izboljšali sistemsko ureditev s strani države zaradi diskriminacije. S strani nacionalne organizacije gluhih je bila celo podana tožba zoper gluhe protestnike, ki je bila umaknjena, saj v Sloveniji velja svoboda govora. Po protestu se je COBR povezal v Združenje gluhih Slovenije 14 11, ki aktivno opozarja na problematiko, podaja predloge za izboljšave in sodeluje z Zagovornikom načela enakosti in drugimi inštitucijami. Več o tem: <https://zgs1411.si/kratka-zgodovina-zgs-14-11/>

54 Povezujejo se v razne organizacije, najbolj znana je evropska organizacija gluhih učiteljev znakovnega jezika – ENSLT. Več o tem: <https://www.enslt.eu/>

ko nam bo zagotovljen 100% podporni tolmač. Tam so lahko novi cilji/ambicije v rednih šolah za gluhe učitelje. Ne v smislu poučevati slovenski znakovni jezik, ampak poučevati svojo stroko/znanje, da pokažemo družbi, da smo enakovredni po znanju.«⁵⁵ To bi bil lahko odgovor na današnjo situacijo, ko se srečujemo z vse večjim upadom vpisa gluhih otrok in mladostnikov, kar po eni strani pomeni asimilacijo gluhih s polžkovim vsadkom in po svoje zanikanje kulture gluhih in znakovnega jezika prek politike normalizacije. Dokler ni študijskega programa za slovenski znakovni jezik, študije gluhih, kulture in zgodovine gluhih, je lahko gluhi učitelj v Sloveniji samo še korak do preteklosti, ko odide sedanja generacija.

Viri in literatura

Literatura

- Carver, Roger. J.: *Novi pogledi na život i školovanje gluhih*, Zagreb: Hrvatski savez gluhih i nagluhih, 2008.
- Carver, Roger. J.: *Gluhi u trećem tisućljeću: Zajednica gluhih – jučer, danas i sutra*, Zagreb: Hrvatski savez gluhih i nagluhih, 2001.
- Černoga, Meta: Včasih je bila gluhot a sramota, *Nedeljski dnevnik*, 28. 9. 2022.
- Dobaja, Dunja: Ignacij Holzapfel, župnik in dekan v Ribnici, dobrotnik gluhoneme mladine. *Kronika 2018, letnik 66, številka 3*.
- Dolnick, Edward: *Gluhi kao posebna kultura*, Zagreb: Hrvatski savez gluhih i nagluhih. 2008.
- Dvorščak, Dušan, Rezar, Petra: Dileme ali nekonkurenčnost gluhih od izobraževanja do zaposlitve. *Izzivi in priložnosti gluhih na trgu dela : zbornik prispevkov z mednarodne konference, 29. januarja 2016*, str. 21 -34. (ur. Petra Rezar) Ljubljana: Društvo učiteljev gluhih Slovenije, 2016.
- Freire, Paulo: *Pedagogika zatiranih*, Ljubljana: Krtina, 2019.
- Ivasović, Vesna: *Ali slišimo gluhe? Na koliko decibelih?*, Ljubljana: Mestno društvo gluhih Ljubljana, 2005.
- Ivasović, Vesna: Paternalizam nitko ne voli, "Pljesak jedne ruke", *Časopis Udruge*, Zagreb: Udruga Kazalište, audiovizualne umjetnosti i kultura Gluhih DLAN, 2008.
- Jakopič, Bogo: *Oris zgodovine vzgoje in izobraževanja gluhih v svetu*, Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 1998.
- Jutro*, 31.5.1941, str. 3. Kipar Ivan Štrekelj
- Ladd, Paddy: *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingus Matters Ltd, 2003.
- Lee, Roger: *A Begginer's Introddction to Deaf History*, Britsh deaf history society Doncaster, 2004.

55 Intervju mag. Petre Rezar z Bojanom Mordom, avgust 2023.

- Mazi, Vilko: *Pomoč najbednejšim. Deset let podpornega društva za gluho mladi 1930-1940*, Ljubljana: Podporno društvo za gluho mladi, 1940.
- Möderndorfer, Meri: Totalna komunikacija, *Zbornik Jugoslovanski posvet z mednarodno udeležbo o problematiki totalne komunikacije in organiziranju gluhih in naglušnih danes in jutri*; str. 20. Ljubljana: Zveza društev slušno prizadetih Slovenije, 1986.
- Möderndorfer, Meri idr: *Tišina & njena šepetanja: 15 let Mestno društvo gluhih Ljubljana*, Ljubljana: Mestno društvo gluhih Ljubljana, 2013.
- Rezar, Petra: *Ivan Štrekelj*, Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 2004.
- Zaviršek, Darja: *Hendikep kot kulturna travma*, Ljubljana: Založba *cf., 2000.

Spletni viri

- Harrington, Tom: *What is Craby Theory?* Pridobljeno s: <https://libguides.gallaudet.edu/crab-theory> (pridobljeno: 1. 8. 2023)
- Karacostas, Alexis: *The Deaf Population - During the French Revolution*. <https://alexiskaracostas.fr/?p=687&lang=en> (pridobljeno: 1. 8. 2023)
- Lobnik, Miha: *Položaj gluhih v izobraževalnem sistemu- posebno poročilo*. Ljubljana: Zagovornik načela enakosti Republike Slovenije, 2021cx v. <http://www.zagovornik.si/wp-content/uploads/2021/05/Polozaj-gluhih-v-izobrazevalnem-sistemu-posebno-porocilo.pdf> (pridobljeno 1. 8. 2023)
- Podboršek, Ljubica. Poklici gluhih nekoč. *Zbornik konference Izzivi in priložnosti gluhih na trgu dela*, str. 10-14. Ljubljana: Društvo učiteljev gluhih Slovenije, 2016. <https://www.dugs.si/zbornik-izzivi-in-priloznosti-gluhih-na-trgu-de-la/> (pridobljeno: 1. 8. 2023)
- Stone, Christopher. (ur.) *Deaf interpreting in Europe. Exploring best practice in the field*. Danish Deaf Association, 2018.: <https://ddl.dk/wp-content/uploads/Deaf-interpreters-in-Europe-2016.pdf> (pridobljeno: 1. 9. 2023)
- Young, Alys, Hunt Rose: Research with d/Deaf people: https://www.researchgate.net/publication/267561857_Research_with_DDeaf_People (pridobljeno 1. 9. 2023)
- Ciril Sitar, Začetnik poklicnih delavnic za gluhe. <https://www.youtube.com/watch?v=U8EDvdbJQvw> (pridobljeno: 5. 9. 2023)
- Jean Massieu. <https://www.deafhistory.eu/index.php/component/zoo/item/jean-massieu-deaf-teacher-of-the-deaf-fr> (pridobljeno: 7. 9. 2023)
- Laurent Clerc. <https://www.deafhistory.eu/index.php/component/zoo/item/laurent-clerc-2?highlight=WYjsYXVyZW50IiwY2xlcmMiLCJjbGVyYydzI-iwibGFicmVudCBjbGVyYyJd> (pridobljeno: 7. 9. 2023).
- International Congress of the Deaf (ICED) July 18-22.2010 Vancouver, Canada. Pridobljeno s: <https://wfdeaf.org/news/international-congress-of-the-deaf-iced-july-18-22-2010-vancouver-canada/> (pridobljeno: 10.10.2023).
- 90 let organiziranega delovanja gluhih in naglušnih na Slovenskem. <https://www.rtvsl.si/dostopno/clanki/90-let-organiziranega-delovanja-gluhih-in-naglusnih-na-slovenskem/588903> (pridobljeno: 10.10.2023).